

Perspektivy využití Linzovy metodologie pro výzkum nedemokracie

Jan Ptáčník¹

Abstract: *Perspectives of Using J.J. Linz's Methodology in Research on Non-Democracies*

The modern trend in non-democracy research is to focus on the area between democracy and authoritarianism, the hybrid regimes etc. The "classic" methodology based on distinguishing authoritarian and totalitarian regimes is no longer so important. In this study I suggest, however, that the methodology of conducting research into non-democracy presented by Juan J. Linz, probably the most important "classic" author in the field, should not yet be regarded as outdated. His concept of an authoritarian regime's mentality offers several opportunities for further research and I consider Linz's methodology capable of absorbing contemporary trends (i.e. the hybrid regimes) as well..

Keywords: *Authoritarian regime, hybrid regimes, ideology, Juan Linz, mentality*

Úvod

V současnosti lze ve společenskovedních studiích zaznamenat stálý vzestup teorií selhávání liberální demokracie západního typu, zároveň však spíše upadá i zájem o výzkum režimů nedemokratických. Počet volebních demokracií se zvyšuje, zbylé nedemokratické režimy jsou chápány spíše jako relikty minulého století a posouvají se na okraj zájmu politologického výzkumu. Obě tyto tendence mj. otvírají prostor novým metodologickým východiskům při zkoumání nedemokratických a tranzitních režimů. Klasická metodologie založená prvotně na rozlišení totalitarismu a autoritářství, která se stala široce uznávanou zejména díky dílu amerického politologa Juana J. Linze, ustupuje rozmělnění dichotomie demokracie a nedemokracie. Objevuje se nutnost zevrubnějšího výzkumu nejasně definovatelných režimů.

Ve své studii se zabývám možností linzovskou metodologií výzkumu nedemokracie částečně revitalizovat a snažím se poukázat na určitou předčasnost odklání se od zažitých postupů při teoretickém zkoumání nedemokracie jako protipólu demokracie, zejména při tvorbě typologií politických režimů a jejich grafických znázornění. Cílem studie je především naznačit možnost využití linzovské metodologie jako pevného základu pro tvorbu výzkumného přístupu vyhovujícího současným podmínkám. Konkrétně hodlám prokázat, že využívání známých Linzových teorií, definic, typologií a hlavně způsobů jejich tvorby, zvláště v podmínkách

¹ Interní doktorand, Katedra politologie a mezinárodních vztahů FF ZČU v Plzni, Avalon Business Center, Poděbradova 2842/1, 301 00 Plzeň 3, Česká republika. E-mail: ptacnikj@kap.zcu.cz.

nutnosti výzkumu režimů na pomezí demokracie a nedemokracie, nejen není zcela překonáno, nýbrž si stále udržuje svou obtížně nahraditelnou pozici. Chápu jako potřebné pokusit se posoudit míru pravdivosti předpokladu, že nastupující generace autorů zkoumajících nedemokracii, tedy mj. tranzitologů a autorů zabývajících se tzv. hybridními režimy (např. Fareed Zakaria, Larry Diamond, Wolfgang Merkel a další), vytváří nové výzkumné paradigma s odůvodněním, že klasický linzovský přístup k výzkumu, ačkoliv je všeobecně uznávaný, již dosáhl svého limitu a není dále dostatečně přínosný. V širší perspektivě bych svou studií rád přispěl k lepšímu porozumění problematice nedemokracie a nedokonalé demokracie a naznačil inovativním způsobem cesty, kudy by se mohl jejich výzkum dále ubírat.

Aby mohly být cíle práce naplněny, je třeba potvrdit či vyvrátit základní hypotézu, že možnosti a výhody Linzovy metodologie výzkumu nedemokratických režimů nebyly dosud využity maximálně, a to ani Juanem Linzem samotným. Zaměřím se na dvě základní otázky, a to 1) zda politické režimy v prostoru mezi demokracií a nedemokracií je možno adekvátně zkoumat i linzovským způsobem, a to i s možností jejich zařazení do Linzovy typologie režimů, a 2) zda byl koncept tzv. mentality autoritářského režimu Juanem Linzem využit jako rovnocenné definiční kritérium v nejpoužívanějších typologiích nedemokratických režimů, respektive zda lze studium režimových mentalit využít i pro budoucí výzkum nedemokracie celkově.

Metodologicky koncipuji studii jako jednopřípadovou, zaměřuji se poměrně striktně na argumentaci a metodické postupy Juana Linze (zde „případ“), a to v jeho nejvýznamnější teoretické monografii *Totalitarian and Authoritarian Regimes* (2000). Studii dělím do dvou kapitol, přestože je celá řešená problematika velmi provázaná. Důvodem je formulace hypotézy, která je obecného charakteru, a výzkumných otázek, jež jsou kritériem pro strukturování jednotlivých kapitol studie. Nejdůležitější metodou, kterou používám, je tedy obsahová analýza textů, a to nejen z hlediska faktického, ale vzhledem k cílům práce také z hlediska stylistického. Pokusím se o hlubší porozumění způsobu Linzova uvažování o nedemokracii. Vyvozené závěry znázorňuji také graficky. Vyhodnocuji potenciál Linzovy metodiky absorbovat nový podnět ze světové politické praxe – hybridní režimy. V omezené míře je použita také komparace výsledných výstupů analýzy Linzovy metodologie s přístupy několika významných autorů zabývajících se hybridními režimy. Účelem je usnadnit zodpovězení otázky, proč je výzkum hybridních režimů považován spíše za zcela nový politologický trend než za pouhou inovaci stávající metodologie založené z velké části na výzkumu Juana Linze. Ve druhé kapitole studie využiji rovněž operacionalizaci pojmů, konkrétně u Linzova termínu „mentalita autoritářského režimu“. Užitek tato operacionalizace přinese v rámci následné kritické analýzy Linzova přístupu k využívání kritéria charakteru režimové mentality pro tvorbu typologie režimů, kde částečně využiji také metodu

falzifikace zažitých kauzálních pravidel při formulaci jednotlivých typů režimů. Následně naznačím možnost používání nového pravidla, které bude mentalitu režimu reflektovat výrazněji.

Klíčovým zdrojem pro mou studii, jak jsem výše naznačil, je Linzova kniha *Totalitarian and Authoritarian Regimes*, která v roce 2000 vyšla jako rozšířená a o reakce na kritiky obohacená verze stejnojmenné kapitoly sborníku *Handbook of Political Science* (1975, editovali Nelson Polsby a Fred Greenstein). Další zdroje týkající se metodiky výzkumu Juana Linze mají spíše sekundární charakter a smyslem jejich využití je získat více různých pohledů na to, jak linzovskou metodologii správně interpretovat.

1. Základy a limity Linzova uvažování o nedemokracii

Lze říci, jak uvádí Balík a Kubát (2004: 50), že ve výzkumu nedemokratických režimů existuje období před Linzem a po Linzovi. Velmi často citovaná a interpretovaná je hlavně Linzova typologie politických režimů, respektive její nejpropracovanější část, typologie režimů autoritářských. Vzhledem k tomu, že v této kapitole hodlám analyzovat a vyhodnotit, jak se Linzova metodika výzkumu nedemokracie dokáže vyrovnat s potřebou zkoumat prostor mezi nedemokracií a demokracií, zaměřím se nyní právě na režimy autoritářské, jejichž specifická podmnožina v Linzově pojetí má k principům demokracie nejbliže.

Juan Linz definoval autoritářský režim jako:

„Politické systémy povolující vyjadřování omezeného a nikoli odpovědného pluralismu; postrádající vypracovanou a vůdčí ideologii (ale založené na odlišném typu mentality); nepraktikující intenzivní nebo extenzivní politickou mobilizaci (s výjimkou určitých fází svého vývoje) a v nichž vůdce nebo případně úzká skupina vykonává moc ve špatně definovaných, ale přesto rozeznatelných hranicích.“

(překlad použit z Dvořáková, Kunc 1994: 49-50,
originální znění např. Linz 2000: 159)

Linzova definice byla vytvořena na základě pozorování Frankova Španělska již v roce 1961, ale zároveň je dostatečně obecná, aby byla aplikovatelná univerzálně (Dvořáková, Kunc 1994: 49-50). Autoritářský režim, podobně jako režim demokratický, rovněž nedokáže naprosto přesně nastavit hranice, které neupravuje zákon. Jak vyplývá právě z Linzovy definice autoritářských režimů, moc je v nich uplatňována v nejasně stanovených hranicích, na druhou stranu ale poměrně předvídatelných. Právě předvídatelnost jednání režimu je hlavním odlišujícím znakem kategorie autoritářství od zbývajících podmnožin režimů v prostoru mezi demokracií a totalitarismem, tj. sultanismu, ve kterém mentality neexistují či nejsou významné (Linz 2000:

159). Linzovu definici vidím jako dosud nepřekonanou, ovšem přesto naznačující určité limity jeho metodologie, které jsem v náznaku uvedl v úvodu studie. Důvodem, proč se tak domnívám, je druhá polovina definice, konkrétně pojmy „mentalita“ a „hranice“.

Linz nahlíží na problematiku nedemokracie směrem od totalitarismu, který vidí jako dlouhodobě neudržitelný a směřující k post-totalitarismu. Stabilní zůstává totalita v době velkých těžkostí a obdobích úspěchů – jde o obyvatelstvo mobilizující faktory. Post-totalitarismus často nastupuje během dlouhodobé chronické krize, kdy společnost ztratí víru v totalitní utopii (Linz 2000: 6). Linz sám poukazuje na problém, se kterým se setkal (společně s Alfredem Stepanem v publikaci *Problems of Democratic Transition and Consolidation* z roku 1996) při výzkumu přechodů k demokracii, a to nalezení přesné hranice mezi post-totalitním režimem a demokracií. To mělo za následek limitování výzkumu, kdy se podařilo úspěšně rozlišit pouze post-totalitní režim od jiných typů autoritářských režimů a také od totalitního režimu, který mu předcházel. Z nepodařených přechodů k demokracii následně Linz viní právě odkaz dřívější totality a post-totality a výzkum těchto „selhavších demokracií“ („*failed democracies*“) či „zamrzlých režimů“ vidí jako velkou výzkumnou výzvu (Linz 2000: 6-7; Linz, Stepan 1996: 65). Právě zde se podle mého názoru ukázaly limity Linzovy metodologie výzkumu autoritářských režimů, a to proto, že díky zúžené perspektivě (post-totalitarismus jako faktor selhání demokratické tranzice) považuje prostor mezi demokracií a autoritářstvím za výhradně dočasný. Důležité je ovšem zmínit, že sám Linz uvádí, že si je těchto limitů vědom (Linz 2000: 7).

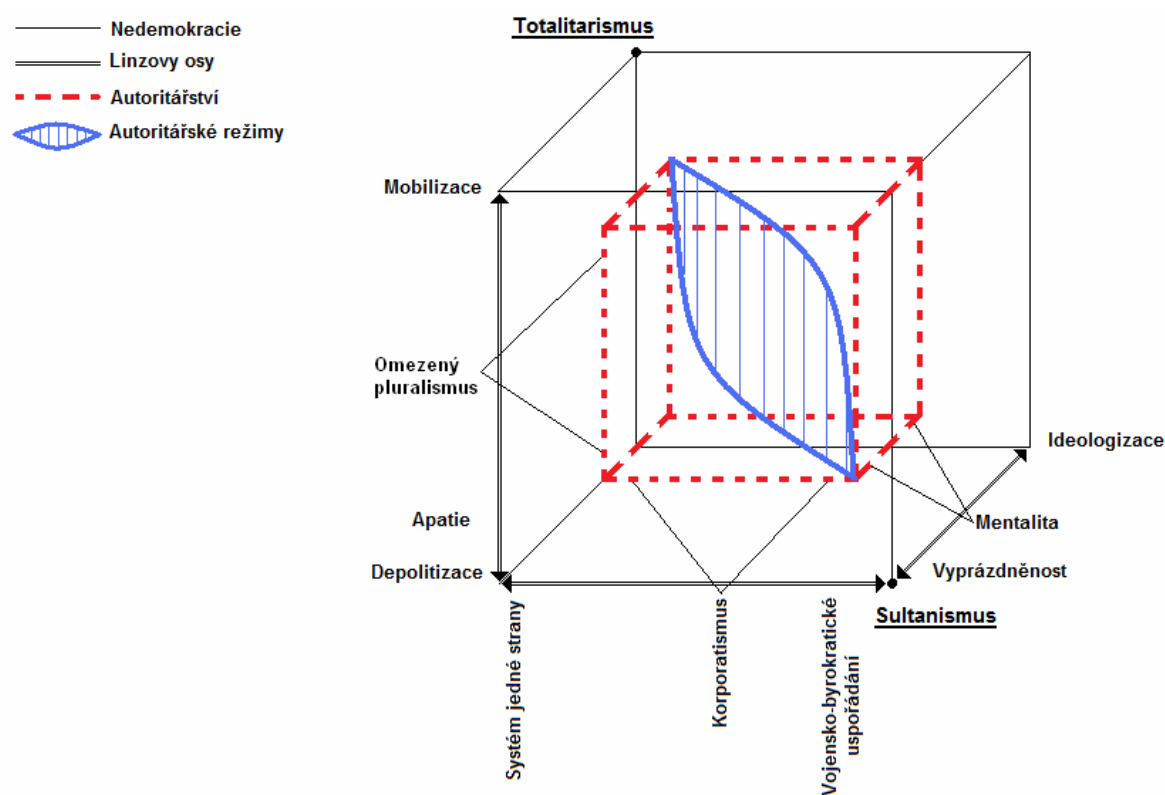
V úvodu monografie *Totalitarian and Authoritarian Regimes* (2000) se Linz snaží jednak reflektovat uplynulých 25 let od vydání jeho původní studie a jednak (a především) reagovat na kritické připomínky odborné veřejnosti. Nadále se drží svého přístupu k výzkumu nedemokracie, tedy hlavně rozlišování režimů totalitních a autoritářských a posuzování zejména faktorů sociálních, ekonomických a politických, pokud jde o jejich vznik a fungování, což vytváří předpoklady pro velmi propracovanou typologii režimů. Toto tvrzení je ale potřeba chápat v kontextu doby, kdy Linzova typologie režimů vznikala, tj. z převážné části v 60. a první polovině 70. let minulého století, kdy bylo prioritou především rozlišení autoritářství a totalitarismu, popř. ještě sultanismu (viz dále). Poměrně silně Linz kritizuje názor, že autoritářská vláda může být v některých společnostech trvale a dominantně zakořeněna kulturně²

² Na obr. č. 3 uvádím odmítání kulturního zakořenění nedemokracie jako nevýhodu Linzovy metodologie výzkumu. Důvodem je Linzova ambice zohlednit co možná nejvíce možných pramenů vzniku nedemokratických režimů, kterou tímto porušuje, nikoliv předpoklad, že vliv lokálních kulturních specifíků na podobu politického režimu je nezpochybnitelným faktem. Lze totiž polemizovat o tom, zda legitimita nedemokratických režimů může být odvozena od kulturního prostředí, hlavně z konstruktivistického úhlu pohledu. Stuart Hall (1980: 63) dokonce tvrdí, že je těžko možné analyzovat politické konsekvence kultury, když vzhledem ke komplexnosti pojmu kultura nelze ani přesně stanovit, co kultura není.

(Linz 2000: 17-18). Podle mého názoru to poněkud odporuje jednomu z charakteristických znaků, které Linz autoritářským režimům přisuzuje, a to existenci určité vnitřní mentality režimu. Jestli má tato nejasnost, která pramení z Linzova demokratického entuziasmu,³ negativní dopad na použitelnost jeho metodiky v současném výzkumu nedemokracie, vyhodnotím v druhé kapitole studie. Nyní se zaměřím na proces tvorby typologie režimů Linzovým pohledem.

Linzova klasifikace nedemokratických režimů je patrně dodnes nepřekonaná, vychází ze systému tří os. Pomocí geometrického modelu se pokusím toto Linzovo uvažování detailněji rozvést.

Obr. č. 1: Prostor nedemokracie – model Linzova uvažování

(Linz 2000: 157; upravil a rozšířil autor⁴)

První osa (výška) znázorňuje míru mobilizace a organizace obyvatel k aktivismu pro režim a rozsah úrovně tolerovaného chování, nabývá hodnot od absolutní oddanosti obyvatel režimu a jejich mobilizovanosti k aktivní podpoře jednotné oficiální režimové politiky přes omezený

³ Linz například dává najevo, že je třeba utvářet parlamentní systémy, neboť prezidencialismus znesnadňuje možnost dosahování kompromisu, který je základním předpokladem fungování demokracie (Diskin, Diskin, Hazan 2005: 292; Morlino 1998: 48-49).

⁴ Původní Linzovo schéma zahrnuje pouze prostor autoritářství, tudíž vnitřní (zde červenou přerušovanou čarou vyznačenou) krychli. Zbytek obrazce pouze popisuje v textu. Pro lepší názornost jsem geometrický model rozšířil, aby zahrnoval celý prostor nedemokracie v Linzově pojetí, tedy včetně totality a sultanismu.

pluralismus, apatii k politické činnosti režimu až po úplnou depolitizaci obyvatelstva. Druhá osa (šířka) má ukazovat způsob organizace státní správy, a to od masové politické strany, přes korporativní instituce až k vojensko-byrokratickému uspořádání či vojenské vládě v užším smyslu. Konečně třetí osa (délka) se týká míry ideologizace režimu. Logicky jeden konec osy představuje vším prostupující ideologii, na druhém konci leží ideologická vyprázdněnost. Na úsečce se rovněž nachází mentalita, která je sice neideologická, ale má k ideologii blíže než zmíněná vyprázdněnost.⁵ Pokud se tyto osy vyznačí jako stejně dlouhé úsečky a sestaví se do podoby délky, šířky a výšky, vznikne obrazec, který lze doplnit na krychli. Linz dochází k závěru, že nedemokratické režimy se v takovémto obrazci dají poskládat s relativně malými odchylkami podél tělesové úhlopříčky krychle, kde jeden vrchol představuje totalitarismus a druhý sultanismus (Linz 2000: 173-176). Značí to tedy, že mezi danými třemi charakteristikami existuje přímá úměra a autoritářství tvoří menší krychli (respektive kvádr v závislosti na případné nerovnoměrnosti přímé úměry) uvnitř krychle úplné, kde vrchol maxima hodnot tvoří totalitarismus a minima sultanismus, které Linz vyčleňuje jako samostatné typy režimů.

Linzova typologie nedemokratických režimů není zcela jednotně uspořádávána, např. Ženíšek (2006: 31-35) ji systematizuje jako tři základní kategorie: totalitní režimy, autoritářské režimy, sultanistické režimy, přičemž Linz (především v důsledku událostí v 80. letech ve východním bloku) později vymezil jako zvláštní typ ještě post-totalitní režimy, které původně řadil mezi režimy autoritářské. Dvořáková a Kunc (1994: 50-51) uvádějí uspořádání Linzovy typologie, jak jej sestavil Leonardo Morlino:

Obr. č. 2: Schéma typologie nedemokratických režimů Juana Linze

- A. Diktatury
- B. Totalitní režimy
- C. Tradiční režimy
 - C.1. Oligarchické demokracie
 - C.1.1. kaudilismus
 - C.1.2. kasikismus
 - C.2. Sultánské režimy
- D. Autoritářské režimy
 - D.1. Byrokraticko-vojenské režimy
 - D.2. Organický etatismus

⁵ Blíže k ideologii a mentalitě v kapitole č. 2.

D.3. Postdemokratické mobilizační režimy

D.4. Mobilizační režimy po získání nezávislosti

D.5. Rasové „demokracie“

D.6. Nedokonalý totalitarismus (Pretotalitní režimy)

D.7. Post-totalitní režimy

(Dvořáková, Kunc 1994: 51, upravil autor)

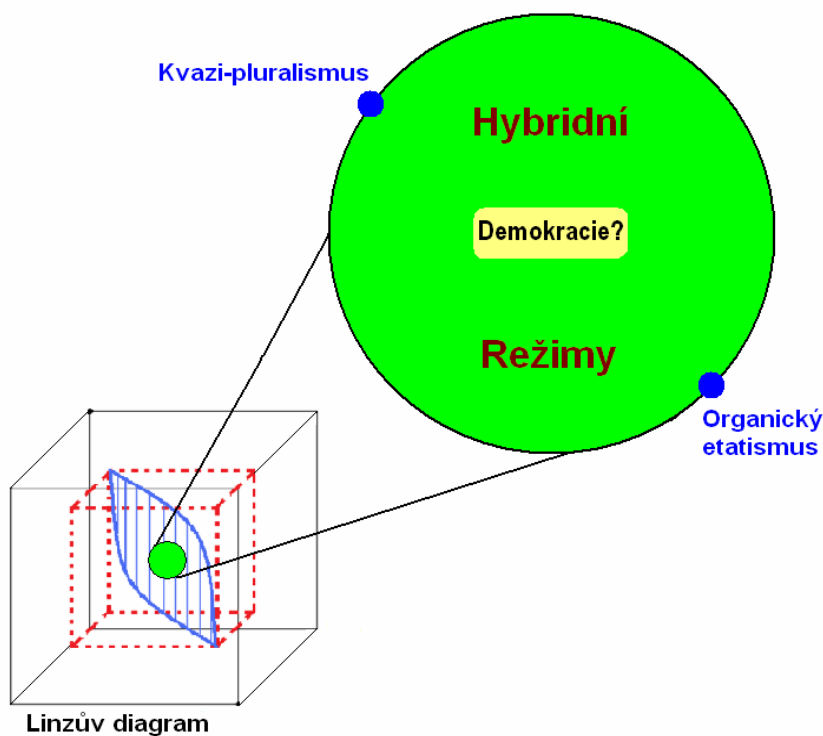
Linzova typologie odolává běhu času poměrně úspěšně. Diktaturou má Linz na mysli neinstitutionalizovanou přechodnou vládu v krizové situaci, konsolidovanými nedemokratickými režimy jsou tedy zbylé tři typy. Především problematika autoritářství, která je klíčová pro druhou kapitolu mé studie, je vyřešena daleko propracovaněji než u většiny Linzových současníků. Přestože tedy není důvěryhodnost ke klasické linzovské metodologii výzkumu nedemokracie v současnosti už tolik vysoká jako dříve, stále má klíčovou úlohu, dokud se jedná o výzkum autoritářských a sultanistických režimů (Balík, Holzer 2005: 10, 22; Pasquino 2001: 258). Problém ovšem vidím v tom, kam na Linzův diagram umístit demokracii, případně alespoň směřování k ní, tranziční fázi režimu, případně tzv. hybridní režimy, které se stabilizovaly na pomezí autoritářství a demokracie. Jak bylo ukázáno, Linz bere při výzkumu nedemokratických režimů v úvahu celou řadu faktorů, které se snažil při sestavování grafického znázornění použít. Výsledkem tak byl poměrně složitý obrazec (viz obr. č. 1), tedy nikoliv jednoduchá úsečka jako např. u Sartoriho pohledu na totalitarismus a demokracii.⁶ Jak ale můžeme vidět na obrázku č. 3, pomyslný střed Linzova krychlového diagramu se jeví jako prázdný, přestože na středech jeho os se popis objevuje (korporativistické prosazování zájmů, pluralismus kontrolovaný elitami). Na přesném středu krychle by se tedy měl teoreticky nacházet režim s rozvinutým sociálním vyjednáváním a omezeně soupeřícími elitami, přičemž bude existovat určitá obecná představa o jeho vnitřním fungování a nepsaných hranicích chování ve společnosti. Takový režim se, podle mého názoru, může velmi blížit reálně fungujícím demokraciím, avšak viděným v perspektivě moderní teorie elit.⁷ Tato otázka však není předmětem mé studie a vyžádala by si velmi dlouhou diskusi, proto se zaměřím na širě pojímanou oblast středu Linzova diagramu. Zde totiž vzniká viditelný prostor pro režimy hybridní, stojící na pomezí autoritářství a demokracie. Tomu

⁶ Giovanni Sartori vidí demokracii jako ideální protipól totalitarismu. Reálné režimy tedy leží vždy jen na ose mezi těmito dvěma póly, tudíž každý režim je do jisté míry demokratický a totalitní zároveň. Idealtypy reálně neexistují, lze se jim jedinečně přiblížit (Sartori 1993: 183-186, 208-209).

⁷ Typicky toto tvrzení evokuje teorie kompetitivní demokracie Josepha Schumpetera. Naopak z pohledu některých jiných teoretiků demokracie, např. Roberta Dahla či Arenda Lijpharta, by se interpretace středu Linzova diagramu jako prostoru pro demokracii jevila patrně jako nesmyslná.

napovídají i dva typy autoritářské vlády (nikoliv nutně typy režimů), které Linz na diagramu znázorňuje nejblíže středovému bodu, tedy organický etatismus a limitovaný (kvazi)pluralismus.

Obr. č. 3: Prázdný střed Linzova diagramu?

(Zpracováno autorem)

Většina politicky neaktivních lidí ve svých každodenních životech (s výjimkou příslušníků režimem oficiálně či neoficiálně perzekuovaných skupin) obvykle nepřemýšlí do detailu o tom, jak přesně je jim vládnuto a jakým způsobem jsou jejich hodnoty a životní postoje tímto způsobem vládnutí vytvářeny a ovlivňovány. Lze tvrdit, že tento mechanismus funguje i v demokratických režimech, což potvrzují i autoři demokracii otevřeně podporující (např. Dahl 2001: 66-67; Linz 2000: 27-28; Zakaria 2005: 19-21 aj.).

„[...] mnoho obyčejných lidí si není vědomo své nesvobody;
takto jim zkrátka připadá běžný život.“

(Linz 2000: 28; přel. autor)

Jak vidno, ani Linz, ač velký příznivce demokratického politického zřízení, celkově není příliš optimistický, co se představ o celosvětové demokratizaci týče. Zdůrazňuje, že globální vzestup kapitalismu, který (až na výjimky) zachytily i nedemokratické režimy, není v přímé úměře

s demokratizací⁸ (Linz 2000: 31). Fakt, že autoritářský režim lze formálně svrhnout či jinak ukončit poměrně snadno, zato proměna způsobu přemýšlení společnosti (případně mentality, viz blíže kap. č. 2) a trvalejší legitimizace nového režimu bývá obvykle dlouhodobou a náročnou záležitostí, naznačuje možnosti využití Linzovy metodiky i pro výzkum režimů, které sice „odešly“ od nedemokracie, ale mezi konsolidované nedemokratické režimy trvale nepatří (Morlino 1998: 12-13). Zakořeněné mechanismy společností, které se vzájemně dlouhodobě ovlivňovaly s autoritářským režimem a upevňovaly se, vedou často místo demokratické tranzice k chaotickému období s nejasným vyústěním⁹ (Linz 2000: 35-36). Podle mého názoru se touto cestou výzkumu vydala celá řada autorů zabývajících se hybridními režimy. Problematika režimů stojících dlouhodobě na pomezí nedemokracie a demokracie (tzv. hybridních) se totiž stále jeví být velmi komplikovaná a metodologicky nesourodá, než aby byla schopna vytvořit zcela nové paradigma.

Jeden z průkopníků teorie hybridních režimů, Larry Diamond, narazil při svém výzkumu na režimy s trvale nedokonalou demokracií mj. proto, že pro označení režimu za demokratický nastavuje poměrně vysoké požadavky. Pokud tedy režim nesplňuje standardy liberálních demokracií západního typu, spadá Diamondovou optikou rovnou do kategorie pseudodemokracií (Kyoung 2004: 68; Munck 2001: 124-126). Podobný názor má Fareed Zakaria, používá ale jinou terminologii a především nespojuje nutně liberalismus s demokracií. Tvrdí dokonce, že cílem liberalismu je moc omezit, což implikuje antagonii vůči demokracii, která je především „vládou“, a jejím účelem je tedy moc naopak koncentrovat a využívat. Hybridní režim v Zakariově pojetí tedy lze označit za neliberální demokracii – stav, kdy snaha o koncentraci moci překročí ústavní liberální principy a výsledný režim zůstane liberální jen *de iure*. Tato tendence je silná především ve Střední Asii a Latinské Americe (Kyoung 2004: 63-67; Zakaria 2005: 121-125). Naproti tomu další autoři (např. Guillermo O'Donnell) vychází spíše z kulturologických vysvětlení nedosažení vyšší úrovně demokracie, přičemž základem pro posouzení dané úrovně je uskutečnění klíčových „ustanovovacích“ svobodných voleb¹⁰ a ostatní parametry demokracie již nejsou záměrně tolik jasné ani precizně definovatelné (Munck 2001: 124-125). Druhou rovinou, ve které není teorie hybridních režimů metodologicky koherentní, je otázka fáze tranzičního procesu, kde dynamika podoby daných režimů dlouhodobě ustala. Hlavní alternativy existují tři, a to:

- 1) zakotvení režimu v samotném přechodu (např. O'Donnell),

⁸ Kromě Linze tímto způsobem přemýšlí také Zakaria (2005: 20-21), ovšem bez otevřeně negativního zabarvení.

⁹ Linz (2000: 36) hovoří o tomto stavu neúspěšné konsolidace nového režimu jako o „chaokraci“.

¹⁰ Diamond (např. 2008: 37-38) otevřeně kritizuje koncept ustanovovacích voleb jako zlomu mezi nedemokracií a demokracií, což komplikovanost uchopení teorie hybridních režimů jen podtrhuje.

2) v procesu konsolidace demokracie, který se nepodařil (např. Diamond; Morlino) či není aktuální prioritou režimu ani obyvatelstva (např. Zakaria), nebo

3) po kolapsu demokracie, ke které země již dříve přešla (např. Diskin).

(Merkel, Croissant 2000: 24-26; Morlino 1998: 21-24; Munck 2001: 127;
Zakaria 2005: 125; Diskin, Diskin, Hazan 2005: 301)

Přístup Juana Linze (ve spolupráci s Alfredem Stepanem) k těmto režimům se drží klasické metodologie (hlavně co se odvozování úspěšnosti tranzice od charakteru odstraňovaného režimu týče, viz Linz, Stepan 1996: 55-65), ale, jak jsem naznačil mj. v úvodu kapitoly, má problémy s trvalostí usazení režimů v tranziční fázi.

Na následujícím schématu (obr. č. 3) shrnuji dosavadní poznatky ohledně výhod a nevýhod Linzova metodologického přístupu k výzkumu nedemokracie. Přehled nevýhod ovšem chápu spíše jako výchozí pozici pro argumentaci představenou v následující kapitole.

Obr. č. 4: Výhody a nevýhody Linzovy metodologie výzkumu nedemokracie

VÝHODY LINZOVY METODOLOGIE	NEVÝHODY LINZOVY METODOLOGIE
Propracovaná typologie režimů	Neumístění demokracie na diagram režimů
Jasně vytyčené rozdíly mezi totalitou a autoritářstvím	Nejasné nastavení hranic mezi autoritářstvím a demokracií
Reflektování velkého množství zdrojů vzniku nedemokratického režimu	Odmítání kulturního zakořenění nedemokracie jako legitimní formy vlády
Rozlišení autoritářství a sultanismu	Nepočítání s možností trvalosti tranzičního režimu
Rozlišení ideologie a mentality	Ovlivnění demokratickým entuziasmem
Uvědomění si limitů vlastního přístupu	Nezachycení nového trendu v 80. letech

(Zpracováno autorem)

2. Mentalita autoritářského režimu: možnosti využití pro budoucí výzkum

Za důležitý přínos Juana Linze pro výzkum nedemokratických režimů je třeba považovat mj. jeho tvrzení obsažené ve výše uvedené definici, že existují netotalitní nedemokratické režimy, tzv. autoritářské režimy, které nejsou ideově prázdné a nevyžadují pouze poslušnost obyvatel, protože utváří specifickou mentalitu symbolizující společnost (Pasquino 2001: 258). Operacionalizaci

pojmu mentalita autoritářského režimu věnuji značnou část samostatné kapitoly své studie, neboť v zabývání se režimovou mentalitou pozoruji prostor pro výrazné rozvinutí Linzova uvažování s pozitivním vlivem na budoucí vývoj výzkumu autoritářských režimů.

Limitovaný pluralismus režimu – produkt mentality?

V demokratických státech, kde je pojetí politických svobod široké, orgány veřejné moci garantují občanům nastavování hranic politicky relevantního chování takřka výhradně pomocí právních předpisů. Ve společnosti ovšem existují také další hranice chování *de facto*, na jejichž případné porušení lze pohlížet jako na předmět nenásilné soutěže o hodnotovou dominanci a případné posunutí hranic přípustného chování jinam. „Hranicemi chování“ jsou zde míněny především různorodé politické svobody jednotlivců a skupin. Naproti tomu v režimu nedemokratickém mají právní normy volnější charakter,¹¹ definují hranice politicky relevantního chování spíše orientačně, protože záleží především na jejich interpretaci vládnoucí elitou. Existuje tak velmi široká neoficiální diskreční pravomoc režimu (Alexander 2002: 1147). Navíc si elita drží kontrolu i nad některými společenskými oblastmi, ve kterých je nastavení hranic chování v demokratických režimech ponecháno společnosti samotné.¹² Nedemokratický režim musí mít nad hranicemi politicky relevantního chování určitou kontrolu, aby si byl schopen udržet svůj charakter. V totalitních režimech tento úkol plní oficiální propracovaná ideologie, v ostatních nedemokratických režimech o tom, kdo nebo co dané hranice definuje, obecná shoda nepanuje. Juan Linz se domnívá, že v některých režimech nacházejících se v prostoru mezi demokracií a totalitarismem hranice politicky relevantního chování nastavují specifické mentality režimů. Jde konkrétně, jak již bylo uvedeno výše, o režimy autoritářské (Linz 2000: 58-59, 159). Na základě těchto úvah lze dovodit, že existence specifických mentalit je pouze fakultativním znakem režimů, které nejsou ani totalitní, ani demokratické. Na místě je tedy nyní specifikovat autoritářský režim v oblasti nastavování hranic přijatelného politicky relevantního chování.

¹¹ Fakt, že v demokratickém režimu jsou právní normy teoreticky exaktnější než v režimu nedemokratickém a jsou oficiálně aplikovány na všechny shodně, nemusí však nutně implikovat větší míru jistoty a stability. Gerrard Alexander (2002: 1146) dokonce považuje demokracii za „institucionalizovanou nejistotu“. Politická nejistota ovšem provází také režimy hybridní, ovšem v dynamické, nepříliš institucionalizované podobě (Kenyon, Naoi 2010: 486, 491).

¹² Je otázkou, zda vládnoucí elita nenastavuje pomocí určitých mechanismů hranice tolerovaného chování i v současných reálných demokratických režimech, což je základem mnoha současných i historických kritických pohledů na koncepci liberální demokracie. Pokud režim tvrdí, že je demokratický, odkazuje obvykle na svobodu, která je v zásadě chápána jako nebránění lidem ve vykonávání jimi preferovaných činností. Státní moc ovšem, je-li chápána široce, může spočívat i v nastavování preferencí (a tudíž i hranic) lidí, co dělat a jak se chovat. Pokud elita režimu tyto preference skutečně mocensky ovlivňuje, ale přesto je režim chápán jako demokratický, je tím logicky popřena celá nastíněná logika svobody. Nastavování hranic relevantního chování je sice takovým demokratickým režimem oficiálně prezentováno jako činnost náležící společnosti, avšak ve skutečnosti je režim skrytě nastavuje sám a prezentuje výsledky jako přirozený vývoj (Kaufmann 2003: 127; Lukes 2005: 114-116).

Jasnému vymezení významu pojmů autorita, autoritářství a autoritářský se věnoval Giovanni Sartori. Autoritu považuje zjednodušeně za moc, která je spontánně přijímána, respektována a legitimována. Autorita, která neuznává jako princip svobodu, je autoritářská. Autoritářství podle Sartoriho znamená politický režim, který neuznává svobodu (Sartori 1993: 187-192). Autoritářský režim tedy často proniká do způsobu života, čímž brání politickému vyjádření některých zájmů a naopak do tvorby zájmů sám intervenuje. Nemá však, na rozdíl od totalitního režimu, tendence tvorbu zájmů společnosti kompletně kontrolovat, proto Linz v rámci definice autoritářských režimů hovoří o limitovaném pluralismu (Linz 2000: 160-161). Existují dva hlavní způsoby režimové intervence – legální a *de facto*. Intervence legální ztělesňuje oficiální limitovanost pluralismu. Čím více jich režim používá, tím více se blíží k názorovému monismu. Linz sice použil ve své definici autoritářského režimu pojem „omezený pluralismus“, ale sám připouští, že by šlo bez narušení smyslu definice použít i pojem „limitovaný politický monismus“. Záleží teoreticky pouze na tom, zda se na režim nahlíží z pozice vládnoucí elity (monismus) či tolerované politické opozice (pluralismus) (Linz 2000: 161). Intervence *de facto*, které postrádají oficiální (obvykle právní) zakotvení, lze v podstatě ztotožnit s nejdůležitějšími podmnožinami mentality autoritářského režimu. Skládají se totiž z různě intenzivních a efektivních zásahů směřovaných na úzké politické či širší zájmové skupiny (dokud případně samy nepřijmou pozici závislosti na režimu), což vytváří určitý mechanismus, který společnost postupem času poměrně snadno pochopí. Důsledkem existence mentality v autoritářském režimu je utvoření povědomí o tolerovaném rámci přemýšlení, tedy v podstatě omezení počtu alternativ vysvětlení fungování některé společenské oblasti (např. ekonomických vztahů) (Balík, Kubát 2004: 51; Guillén, 2000: 420).

Režimové ideologie a mentality

Mentalita autoritářského režimu má především symbolický význam, nemá suplovat ideologii a jedná se spíše o konceptuální povahu směřování režimu. Téměř všem je alespoň rámcově jasné, čeho teoreticky chce režim dosáhnout, ale nejedná se o ideologii. Jednoznačné odlišení mentality od ideologie však zcela znatelné z předchozího tvrzení není. Na místě je tedy zmínit, co si představuje pod ideologií Juan Linz, aby její odlišení od mentality bylo jasné alespoň v případě jeho úvah. Zdůrazňuje sice, že definovat ideologii není záměrem jeho výzkumu (např. Linz 2000: 163), nicméně se pojmu ideologie věnuje poměrně hodně, zvláště právě při snaze odlišit od ní pojem mentalita autoritářského režimu. Ideologie Linz popisuje jako systémy přesvědčení, které jsou shora (*top-down*) intelektuálně organizovány a propracovávány. Jde tedy o komplexní obsah myšlení, nikoliv pouhý systém postojů a způsob přemýšlení, jako je režimová

mentalita. Naopak se oba pojmy podobají v tom, že stanoví určité hranice politicky relevantní aktivity jedinců či skupin, jejichž překročení je režimem sankcionováno. Ideologie v Linzově pojetí však daleko přesahuje vytyčení hranic jako ztělesnění politického programu. Ambice ideologie spočívají v odvození hranic od nějakého absolutního smyslu, který vytváří sociální realitu (Linz 2000: 70). Celkově má Linz blíže k negativnímu pohledu na ideologie (monopol na pravdu a absolutní netolerance alternativních názorů), který obecně preferují hlavně liberální myslitelé (Balík, Kubát 2004: 96).

Rozlišení pojmů „ideologie“ a „mentalita“ původem pochází od německého sociologa Theodora Geigera, ze kterého Linz při definování ideologie vychází. Geiger pracuje s předpokladem, že ideologie mají původ v kruzích intelektuálů (či pseudointelektuálů), tudíž téměř vždy jsou zpracovány písemnou formou, což jim má dodat na objektivitě. Ideologie je tedy pokusem o vytvoření objektivního smýšlení, respektive intelektuálním obsahem myšlení. Mentalita, přidržím-li se Linzovy interpretace Geigera, je pouhým způsobem přemýšlení a cítění. Zahrnuje nezbytně i emoční složku, což by u ideologie, jež aspiruje na postavení objektivního a racionálního komplexu argumentů, bylo principiálně nežádoucí. Mentalita je tedy subjektivní formou smýšlení, která se ale v autoritářském režimu utváří jako kolektivní (Linz 2000: 162). Linz na základě nastínění Geigerovy argumentace při rozlišování obou klíčových pojmů jednotlivé rozdíly zmiňuje heslovitě. Nejpodstatnější z nich shrnuji v následujícím schématu.

Obr. č. 5: Rozdíly ideologie a mentality

IDEOLOGIE	MENTALITA
Racionalita (zdánlivá)	Silná emoční složka
(Pseudo)intelektuální původ	Obecný původ
Objektivní smýšlení	Subjektivní smýšlení (ač kolektivní)
Myšlenková úvaha a interpretace	Myšlenková predispozice
Pokus o exaktnost a formálnost	Obsahová nestabilita, bezformálnost, vágnost
Utopický rozměr, futurismus a mobilizační funkce	Fluktuující reakce na aktuální sociální realitu s odkazem na minulost
Charakteristická pro totalitní režimy	Charakteristická pro autoritářské režimy

(Zpracováno autorem)

Hranice mezi ideologií a mentalitou není možné stanovit zcela přesně, zvláště v případě, že se sám režim nachází na hranicích mezi totalitou a autoritářstvím. Autoritářské režimy v Linzově pojetí v některých fázích své existence také sahají k omezené mobilizaci obyvatelstva, k čemuž logicky používají ideologii, avšak v nedokonalé podobě (semi-ideologii, pseudoideologii, limitovanou utopií). Nedokonalá ideologie má jen omezené kapacity pro mobilizaci mas k podpoře režimu, což při pokusu o její dlouhodobější používání vede ke společenským třenicím (Linz 2000: 164-165). Touto logikou by nedemokratický režim měl vždy směřovat buď ke zdokonalení ideologie (a tedy totalitarismu), nebo k odideologizované mentalitě (a tedy stabilnímu autoritářství), s čímž ale Linz při tvorbě typologie autoritářských režimů nepočítá. Jde však spíše o terminologickou slabinu, mentalitu zcela oproštěnou od prvků ideologie je nutné považovat spíše za weberovský idealtyp, stejně jako „dokonalou“ ideologii.¹³ Reálné režimy řadí Linz na pomyslnou osu mezi těmito protipóly, hovoří se o tzv. šedé zóně (Balík, Kubát 2004: 99). V některých autoritářských režimech si navíc ideologie stále drží poměrně důležitou roli či je nelze plně redukovat na mentalitu.¹⁴ Rozdíly mezi mentalitami a ideologiemi v nedokonalé podobě se tak stávají nejasnými, pokud se autoritářský režim nepojímá dostatečně dynamicky. Linz sice nevidí tuto dynamiku jako směřování k idealtypu odideologizované mentality či ideologie (viz výše), ale určitou logiku vývoje autoritářského režimu v jeho úvahách vyzorovat lze, a to přímo v jeho známé typologii (viz kap. č. 1). Režimy pretotalitní naznačují následnou dynamiku, tedy směřování k totalitnímu režimu pomocí posilování všech tří klíčových ukazatelů: mobilizace obyvatel k participaci na podpoře režimu, ideologizace mentality režimu a posunu k organizaci vlády systémem jedné masové politické strany. Post-totalitní režimy vykazují dynamiku uplynulou, a to opačným směrem než u režimů pretotalitních. Linzovy mobilizační typy režimů jasně značí aktuálně probíhající dynamiku. Její směr ovšem zcela jednoznačný není, záleží na tom, ke kterému typu bude daný režim dále směřovat. Dynamiku nedemokratického režimu lze také dobře demonstrovat na míře ideologizace režimu jako celku.

Ideologie se jeví jako účinný nástroj pro mobilizaci společnosti na podporu režimu. Dokud je co největší oblast společenských vztahů důsledně ideologizovaná, má režim pomocí důsledné organizace jediné politické strany pod kontrolou soukromý i veřejný život většiny společnosti. Jakmile ale poklesne míra organizace strany, vládnoucí elita se rychle izoluje a aktivismus společnosti oslabuje. Vzniká tak určité mocenské vakuum mezi elitou a společností,

¹³ „Dokonalost“ ideologie v kontextu Linzovy práce lze spatřovat hlavně ve schopnosti absolutní mobilizace obyvatelstva pomocí masové politické strany.

¹⁴ Důležitou roli si ideologie drží především v pretotalitních a post-totalitních režimech. Dále v případě mobilizačních postdemokratických režimů s prvky fašismu je na místě hovořit spíše o režimové ideologii než o mentalitě (Linz 2000: 178-179).

které bylo dříve vyplněno aktivními straníky, tedy strukturou šířící a upevňující roli oficiální ideologie. Pro stabilitu nedemokratického režimu je nutné toto vakuum vyplnit, což bývá obvykle úkolem represivní policie. Izolovaná vládnoucí elita tak postupně přechází k autoritářství a ideologie ztrácí mobilizační charakter, zkostratí (Linz 2000: 78).

Všem mentalitám a ideologiím v dokonalé i nedokonalé podobě je společný jeden ukazatel – jejich účel. Každý režim má potřebu sebelegitimizace a tuto funkci u nich právě mentality a ideologie do značné míry zastávají (Balík, Kubát 2004: 95). Mentality však, podle mého názoru, vznikají a fungují příliš živelně, vzájemně se s chováním režimu ovlivňují, tudíž by bylo nepřesné hovořit výslovně o jejich „účelu“. Legitimizace režimu je spíše jejich aktivní schopností a pasivním důsledkem zároveň. Na místě je tedy otázka, zda pasivní složka mentality, tedy reflexe společenských vzorců chování vládnoucí elitou autoritářského režimu, nepřevládá natolik, že by se mělo hovořit spíše o mentalitě vládců než o mentalitě režimu. Pojem „mentalita vládců“ na základě podobné argumentace používají Balík a Kubát (např. 2004: 100), když tvrdí, že ideologie společenskou realitu spíše formuje a mentalita (která náleží vládcům, neboť je vládnoucí elita autoritářského režimu odcizena od mas) společenskou realitu spíše reflektuje. Vzhledem k tomu, že se má studie věnovat především fungování mentality a vyhodnocení možnosti jejího využití pro rozvoj výzkumu autoritářských režimů, považuji pro svou studii tuto terminologickou nejasnost za nepodstatnou a podržím se v následujícím textu termínu „mentalita autoritářského režimu“.

Definice mentality režimu

Juan Linz sice principiálně odmítá kulturologická vysvětlení inklinování k nedemokratické vládě, ale mentalitu režimu vidí poměrně široce. Podle mého názoru je ale nutné chápat tak i prameny mentality, což už u Linze tak jednoznačné není – vidí mentalitu primárně jako produkt režimu (nikoliv jen vládnoucí elity, nýbrž režimu jako celku). Nedemokratičnost přemýšlení považuje pouze za záležitost akademické diskuse (Linz 2000: 60). Mentalitu Linz přesně nedefinuje, popisuje ji hlavně v rámci odlišení od ideologie (viz výše), nicméně lze z jeho úvah vyabstrahovat určitou obecnou představu, že mentalita je tematicky omezeným souborem generálních hodnot společnosti, jejichž tvorba, konzervace a zdůrazňování (často jen rétorické) jsou využívány režimem. Pro Linzovo chápání mentality autoritářského režimu je dále klíčové, že ji nevnímá jako jeden koherentní princip, nýbrž jako množství jednotlivých mentalit. Často hovoří o „mentalitách“ (např. Linz 2000: 163), čímž zdůrazňuje jejich subjektivní charakter. Již

v samotné definici autoritářských režimů je pojem mentalita použit v plurálu,¹⁵ nicméně z ní není zcela jasné, zda jde pouze o důsledek užití množného čísla pro definici jako celek (Linz definuje „autoritářské režimy“, nikoliv „autoritářský režim“) či vyjádření většího počtu specifických mentalit jednotlivého autoritářského režimu. Vzhledem ke způsobu užívání plurálu v textu navazujícím na zmíněnou definici je třeba připustit, že autoritářský režim může mít i více jednotlivých mentalit, což možnost výzkumu režimu ještě více obohacuje. Pro potřeby této studie chápu mentalitu režimu jako celek, tedy buď jako jedinou režimovou mentalitu, nebo jako jednotný komplex dvou či více mentalit.

Exaktně definovat mentalitu se pokouší Guillén (2000: 424-425): „Mentalities se skládají z nepřímě vyjádřených subjektivních domněnek s nejasným původem, které predisponují členy skupiny či společenské třídy k přijetí konkrétní ideologie namísto jiných.“ (přel. autor). Guillénova definice má slabinu v tom, že omezuje vliv mentality na pouhou legitimizaci ideologií. Pragmatičtější přístup k pojmu „mentalita“ nabízí Joravsky (1983: 575), jenž tvrdí, že jde především o citového zabarvení prostý výraz pro vzorec přesvědčení typický pro jednotlivou skupinu. Využívá se tedy jako neutrální označení „duchů“ národa,¹⁶ ideologií vnímaných pozitivně i negativně, historicismů, různých společenských stereotypů a dalších jinak subjektivně zabarvených jevů. Existence nějaké mentality v širším smyslu tak bývá často závěrem historických a kulturologických výzkumů či strukturálně-funkcionálních analýz (Hutton 1981: 240-241; Kaufmann 2003: 112, 116). To ovšem považuje Joravsky za nepřesné, zejména pokud se jedná o mentalitu politického režimu. Vzhledem k tomu, že (na rozdíl např. od Linze) nepracuje s dichotomií autoritářství a totalitarismu, svůj náhled na pojem mentalita vztahuje na nedemokratické režimy obecně (zaměřuje se ale primárně na režim stalinistický). Podle Joravského se má termín mentalita režimu správně používat pro jeho chování a fungování v reálném prostředí, které je vždy odlišné od podoby, kterou nastiňuje ideologie, ze které režim vychází.¹⁷ Základním předpokladem je tedy principiální neproveditelnost ideálu představovaného ideologií v praxi (Joravsky 1983: 575). Hlavní odlišnost Joravského a Linzova pojmání mentality tedy spočívá spíše v odlišném náhledu na ideologie. Zatímco Linz u totalitních (a v některých

¹⁵ Linzova definice autoritářských režimů, kterou uvádím v první kapitole, je ve zmíněné pasáži překladově nepřesná. V originále Linz píše *distinctive mentalities*, tedy typických, osobitých mentalitách.

¹⁶ Národní mentality apod. jsou předmětem výzkumu především v případě historiků, existuje dokonce i podobor „historie mentalit“ (Hutton 1981: 237-238). Tyto mentality však nelze zaměňovat s mentalitami politických režimů. Jde sice opět o určitý vzorec chování a přemýšlení společný pro skupiny obyvatel státu (zde příslušníky národa), ovšem budí dojem primordialismu a dlouhodobé kontinuity. Přestože mentality autoritářských režimů mají, jak níže v textu naznačuji, rovněž určitý přesah přes časové ohraničení trvání autoritářského režimu, jsou s režimy velmi silně spojeny. Nejsou tedy typickým případem historicismu, jako je tomu právě u „duchů národů“, národních kultur apod.

¹⁷ Joravského zaměření se na komunistický režim (nejpodrobněji na období Stalinovy vlády v SSSR) je pro operacionalizaci pojmu režimová mentalita velmi užitečné, neboť velmi dobře na příkladech demonstruje rozdílnost ideologické předlohy zmíněného režimu, tedy marxismu, a jeho politické praxe (mentality v Joravského pojetí), tedy reálného socialismu.

fázích jejich existence i u autoritářských) režimů pozoruje i vnější projevy ideologie, které jsou její součástí, Joravsky vidí ideologii jako pouhou myšlenku, neuskutečnitelnou vizi.

Výše jsem zmínil, že mentalitu režimu chápu širěji než Juan Linz (ohledně původu) či Stanislav Balík a Michal Kubát (ohledně šířitelů). Přesto ale nehodlám sklouznout k používání pojmu mentalita způsobem, který kritizuje Joravsky, tedy pro citově nezabarvený popis vzorce chování určité skupiny. Protože mezi znaky mentality autoritářského režimu patří i nekonzistentnost a nejasně určitelný původ, snažím se je do své definice rovněž promítnout, aniž by to mělo příliš abstrahující vliv. Mentalitou autoritářského režimu tedy mám na mysli: propojení politicky vlivného sociálně-kulturního fenoménu se snahou elity autoritářského režimu ovlivňovat chod společnosti, jehož důsledkem je během trvání režimu vytváření předvídatelných hranic tolerovaného politicky relevantního chování v každodenním životě.

S takto nadefinovanou mentalitou režimu vidím jako možné pokusit se o naznačení nových možností využití Linzovy metodiky výzkumu nedemokracie, zejména v oblasti typologizace nedemokratických politických režimů.

Mentalita jako definiční znak autoritářského režimu?

Mentality autoritářských režimů jsou málokdy jednoduše pojmenovatelné a vždy obtížně hmatatelné, a to i v každodenní praxi (na rozdíl od ideologií režimů totalitních), protože je jen velmi složité lze např. zakomponovat do médií a školských osnov či jinak cíleně implementovat do společnosti a testovat podle nich loajalitu k režimu. Pro jedince, kteří o politice a fungování společnosti aktivně přemýšlí, neposkytuje mentalita (či mentality) autoritářského režimu dostatek vize, kterou nabízí ideologie – utopický ideál a popis, jak jej dosáhnout. Mentality nedokáží činit autoritářské režimy intelektuálně atraktivními, a silná psychologická identifikace obyvatelstva s režimem je tak téměř vyloučena (Balík, Kubát 2004: 100). Popis i poměrně konkrétně pojímané a detailně prozkoumané mentality bude vždy vypadat poněkud vágně,¹⁸ jde o nedílnou součást její podoby. Právě vágnost pojmu i reálné podoby mentality je důvodem, proč Linz při tvorbě své typologie autoritářských režimů spoléhal více na kritéria mobilizace obyvatel a vnitřní organizace režimu (Linz 2000: 163-165). Podle mého názoru nelze takto jednoduše odmítnout rovnocennost celé jedné roviny uvažování o typologii režimu, zvláště když bylo kritérium mentality zařazeno i do grafického modelu a tvoří podstatnou část Linzovy definice autoritářských režimů. Pakliže by kritérium míry ideologizace mentality, tedy parametr jedné z os Linzovy krychle, bylo z tvorby typologie režimů a výzkumu nedemokracie vůbec téměř vyřazeno, celý složitý obrazec by byl

¹⁸ Díky vágnosti se používání pojmu „mentalita politického režimu“ někteří autoři úporně vyhýbají, např. Kern (2009: 291-298) raději pracuje s termíny „politicko-kulturní chování“, „politický vliv sociokulturní identity“ apod.

značně zdeformován a tolik originální trojrozměrnost Linzova smýšlení o problematice nedemokracie a rozpracovanost rozlišování totalitarismu a autoritářství na základě dichotomie ideologie a mentality by ztratily smysl. Režimová mentalita, ač jde principiálně o vágní záležitost, může být už ze samotné logiky Linzova výzkumu stejně vhodným ukazatelem vypovídajícím o charakteru režimu jako míra mobilizace obyvatelstva či způsob organizace státní správy. Možnost konkrétního využití spatřuji hlavně v tvorbě typologie režimů, které disponují mentalitou, tedy režimů autoritářských. Mentalita autoritářského režimu by mohla za specifických podmínek posloužit dokonce jako jeho hlavní definiční znak.

Tvrzení Juana Linze (2000: 175), že kontrast mentalit a ideologií teoreticky využitelný pro tvorbu typologií režimů sice je, ale pomáhá méně než ostatní ukazatele, je třeba interpretovat jako upřednostnění ukazatelů jednodušších a lépe měřitelných a verifikovatelných, nikoliv méně prospěšných. Vyšší náročnost identifikace a deskripce konkrétních mentalit (či jejich souborů) nepovažuji za dostatečný důvod, proč jim přikládat o tolik nižší význam. Stanovit kritéria měřitelnosti mentality však nevidím jako správné východisko, neboť lze tvrdit, že mentalita je zkrátka neměřitelná. Jak ale podotýkají Balík a Kubát (2004: 51), z Linzových definičních kritérií nedemokratických režimů je možno hovořit o měřitelnosti zřejmě pouze u limitovaného pluralismu,¹⁹ čímž se relevance odmítání výraznějšího využívání mentality pro tvorbu typologie autoritářských režimů ještě více snižuje. Navíc, vágnost, neměřitelnost a obtížná uchopitelnost mentalit autoritářských režimů znamenají sice obtíže pro jejich exaktní vědecké zkoumání, nikoliv však pro jejich srozumitelnost většině obyvatelstva. Zdánlivě mnohem přesněji vyjádřitelná ideologie se, i přes specializované kanály pro její šíření, jeví velké části veřejnosti v nedemokratickém státě příliš abstraktní a nesrozumitelná. Režimové mentality nepotřebují nutně propracované ideové a „vědecké“ podklady (přestože jejich sociální i intelektuální kořeny mohou být velmi široké) a díky jednoduché symbolice a primárnímu principu, tedy poslušnosti vůči režimu, nevyžadují zvláštní schopnosti jednotlivce pro pochopení jejich fungování. Na druhou stranu ovšem mentality nikdy nemohou být v poskytování odpovědí na veškeré politické, ekonomické i sociální otázky tolik precizní, jako propracované ideologie, a jejich tematický záběr je mnohem užší. Mlhavost mentalit však má pro režim i jisté výhody, brání například vnitřnímu štěpení uvnitř vládnoucí elity a umožňuje úspěšnou kooptaci vlivných představitelů mnoha sociálních skupin. Autoritářský režim tak dokáže být při neutralizaci svých oponentů stejně efektivní jako režim totalitní s propracovanou ideologií (Balík, Kubát 2004: 98-99).

¹⁹ Limitovaný pluralismus je pouze součástí většího kritéria míry mobilizace obyvatelstva, viz Linzův diagram v první kapitole.

Považuji mentality autoritářských režimů za natolik důležitý aspekt výzkumu nedemokracie, že je žádoucí jej při tvorbě typologií režimů využít. Rizikový faktor obtížné měřitelnosti vyrovnává jejich srozumitelnost obyvatelstvu zemí s autoritářským politickým režimem. Navíc, využití faktu, že dosud nebyly chápány jako rovnocenné kritérium, může mít výrazný přínos pro větší exaktnost typologií. Režim definovaný na základě mentality, jak jej v této práci pojímám, by se do Linzova krychlového diagramu určitě umístit dal, znamenalo by to určitý odklon od tělesové úhlopříčky směrem k mentalitě a depolitizaci, ale ne tolik výrazný, aby to narušilo jeho autoritářský charakter.

Časový přesah mentality – možná interpretace vzniku hybridních režimů

Mentalita autoritářského režimu má, podle mého názoru, výrazný, byť logicky jen částečný časový přesah trvání režimu samotného, a to mnohdy oběma směry, proto je její zasazení do časového horizontu často poněkud matoucí. Základem důležitého argumentu, proč chápu jako možné, vhodné a pro budoucnost výzkumu nedemokracie i žádoucí považovat časový přesah mentality autoritářského režimu za možnou příčinu vzniku nejasně definovatelných režimů v prostoru mezi nedemokracií a demokracií, je tvrzení Linze a Stepana (1996: 14), že cesta k demokracii a její konsolidaci je odvislá primárně od typu předchozího nedemokratického režimu v dané zemi a aktérů, kteří ji iniciují a provádí. Označují tyto faktory za „nezávislé makro-proměnné“. Nejde ale o výslovné zdůraznění využití mentality pro tento účel. Časový přesah mentality přes období trvání nedemokratického režimu se přitom ukazuje jako vhodná pomůcka pro lepší pochopení selhávání přechodů k demokracii a tvorby hybridních režimů v rámci odvození charakteru průběhu tranzice od typu předchozího režimu. Thomas Kern (2009: 291–292) dokonce tvrdí, že úspěšnost přechodu k demokracii závisí nejvíce na hodnotách a kolektivní identitě obyvatelstva, respektive vztahu hodnot a politických aktivit. Stabilní demokracie tak může vzniknout jen tam, kde demokratické ideje jsou součástí sociokulturních rysů dané komunity. Konsolidace demokracie naopak je komplikovaná v zemích, kde existuje silná tradice autoritářské politiky, neboť volání po obnovení „vlády pevné ruky“ je totiž přesně to, na co lidé slyší během prvních krizových situací (Merkel, Croissant 2000: 23–24).

Domnívám se, v částečné shodě s Diamondem (2008: 41) a Zakariou (2005: 124), že velký počet hybridních režimů bez výhledu na brzkou budoucí konsolidaci demokracie v některých částech světa, zejména v Latinské Americe, souvisí se specifickým způsobem přemýšlení obyvatel dřívějších otevřeně nedemokratických režimů. Diamond ani Zakaria ovšem pojem mentalita režimu výslovně nepoužívají, Diamond navíc spoléhá na exaktnější měřítka, zejména výzkumy veřejného mínění a statistiky. I ty ale v mnohém vypovídají o charakteru

daného prostředí, pokud se dají do vzájemných souvislostí, což Diamond činí následovně: důvěra obyvatel zemí Latinské Ameriky v politické strany, legislativní orgány a justici je stabilně velmi nízká, čímž se příliš neliší od řady konsolidovaných demokracií západní Evropy, ovšem velký rozdíl existuje v podpoře demokratické vlády jako principu. V latinskoamerických státech (kromě Kuby) sice také převažuje podpora demokracie, ale téměř ve všech existuje též velmi početná menšina, která preferuje vládu autoritářskou²⁰ (Diamond 2008: 41-43; Sondrol 2007: 65). Podobný názor má také Zakaria (2005: 118-119, 125), když tvrdí (s částečným odvoláním se právě na Diamonda), že téměř v polovině latinskoamerických zemí momentálně neexistují reálné podmínky pro konsolidaci demokracie, neboť přemýšlení obyvatelstva je založeno na dlouhodobě zažitých a pozitivně pojímaných principech autoritářství. Výsledný režim tedy je podobný diktatuře, ale s daleko větší legitimitou. V závěrech všech zmíněných autorů jsou paralely s Linzovým pojetím mentality režimu očividné.

Závěr

Ve využití Linzova trojrozměrného uvažování o prostoru nedemokracie existují poměrně široké neprobádané prostory, které buď i sám Linz označil za vhodné pro budoucnost politologického výzkumu, nebo je v době tvorby svého díla nevzal dostatečně v potaz. Konkrétně jde o mlhavou oblast mezi nedemokracií a demokracií, která se ukázala být v posledních desetiletích relevantnější než rozlišování totalitarismu a autoritářství, na které se původně zaměřoval Linz. Pro pochopení a případné zkoumání této oblasti linzovskou optikou je třeba více zapojit třetí a dosud spíše opomíjený (díky své přirozené vágnosti a mlhavosti) rozměr Linzova uvažování o nedemokracii – dichotomii režimové ideologie a mentality.

Domnívám se, že se hlavní hypotéza studie ukázala být validní, protože důkladněji zkoumat režimovou mentalitu je potenciálně velmi přínosné. Během operacionalizace vlastností této proměnné jsem dospěl k závěru, že specifická mentalita, jak ji definuje Linz, je často pro autoritářský režim prakticky stejně důležitá, jako je ideologie pro režim totalitní, proto je třeba ji neodmítat jako příliš obtížně hmatatelnou a využitelnou, a to nejen pro tvorbu typologie režimů. Měla by být chápána jako stejně hodnotné kritérium pro posuzování typu režimu jako ostatní používaná v minulém století a v současnosti. Navíc se ukázala jako možné budoucí jednotící vysvětlení vzniku režimů stojících na pomezí nedemokracie a demokracie, jinak nejasně typologicky zařaditelných. Podmínkou je samozřejmě zakořenění mentality ve společnosti, aby její

²⁰ V průběhu přechodu k demokracii je autoritářský režim chápán jako dlouhodobá jistota, kdo bude vládnout, a demokracie jako permanentní nejistota, kdo bude vládnout. Nejistota ohrožuje zájmy určitých skupin obyvatel, které tomu logicky přizpůsobují své preference (Alexander, 2002 1149-1150).

význam pro daný autoritářský režim byl dostatečně viditelný, a byla tak uchopitelná pro výzkumníka. Z toho vyplývá, že význam mají hlavně mentality s výrazným časovým přesahem přes dobu trvání samotného režimu. Pokud by na základě mentality definovaný autoritářský režim, jehož teoretická tvorba byla ve druhé kapitole studie naznačena, byl chápán jako nejdůležitější parametr (makro-proměnná) trvalého úspěchu či neúspěchu přechodu k demokracii a konsolidace demokracie, domnívám se, že výzkum hybridních režimů by se efektivně propojil s linzovským přístupem a vznikla by možnost většího sjednocení interpretace vzniku hybridních režimů, aniž by byla narušena jeho rozmanitost.

Literatura

- Alexander, G. (2002): Institutionalized Uncertainty, The Rule of Law, and The Sources of Democratic Stability, *Comparative Political Studies*, roč. XXXV, č. 10, s. 1145-1170.
- Balík, S. – Holzer, J. (2005): Moderní teorie totalitarismu a její česká reflexe, in: Budil, I. (ed.), *Totalitarismus, Ústí nad Labem, Nakladatelství Vlasty Králové*.
- Balík, S. – Kubát, M. (2004): *Teorie a praxe totalitních a autoritativních režimů*, Praha, Dokořán.
- Dahl, R. (2001): *O demokracii*, Praha, Portál.
- Diamond, L. (2008): The Democratic Rollback, *Foreign Affairs*, roč. LXXXVII, č. 2, s. 36-48.
- Diskin, A. – Diskin, H. – Hazan, R. (2005): Why Democracies Collapse: The Reasons for Democratic Failure and Success, *International Political Science Review*, roč. XXVI, č. 3, s. 291-309.
- Dvořáková, V. – Kunc, J. (1994): *O přechodech k demokracii*, Praha, Slon.
- Guillén, M. (2000): Organized Labor's Images of Multinational Enterprise: Divergent Foreign Investment Ideologies in Argentina, South Korea, and Spain, *Industrial and Labor Relations Review*, roč. LIII, č. 3, s. 419-442.
- Hall, S. (1980): Cultural studies: two paradigms, *Media, Culture and Society*, roč. II, č. 1, s. 57-72.
- Hutton, P. (1981): The History of Mentalities: The New Map of Cultural History, *History and Theory*, roč. XX, č. 3, s. 237-259.
- Joravsky, D. (1983): The Stalinist Mentality and the Higher Learning, *Slavic Review*, roč. XLII, č. 4, s. 575-600.
- Kaufmann, L. (2003): In Search of Cultural "Common Determinator": Metaphors, Historical Change and Folk Metaphysics, *Social Science Information*, roč. XLII, č. 1, s. 107-146.
- Kenyon, T. – Naoi, M. (2010): Policy Uncertainty in Hybrid Regimes: Evidence From Firm-Level Surveys, *Comparative Political Studies*, roč. XLIII, č. 4, s. 486-510.

- Kern, T. (2009): Cultural Performance and Political Regime Change, *Sociological Theory*, roč. XXVII, č. 3, s. 271-316.
- Kyoung, K. S. (2004): "The Third Wave and Non-liberal Democracies", *International Area Review*, roč. VII, č. 1, s. 64-92.
- Linz, J. J. – Stepan, A. (1996): *Problems of Democratic Transition and Consolidation: Southern Europe, South America, and Post-Communist Europe*, Baltimore, John Hopkins University Press.
- Linz, J. J. (2000): *Totalitarian and Authoritarian Regimes*, London, Lynne Rienner Publishers.
- Lukes, S. (2005): *Power: A Radical View*, New York, Palgrave Macmillan.
- Merkel, W. – Croissant, A. (2000): Formale und informale Institutionen in defekten Demokratien, *Politische Vierteljahresschrift*, roč. XL, č. 1, s. 3-30.
- Morlino, L. (1998): *Democracy Between Consolidation and Crisis*, New York, Oxford University Press.
- Munck, G. (2001): The Regime Question: Theory Building in Democracy Studies, *World Politics*, roč. LIV, č. 1, s. 119-144.
- Pasquino, G. (2001): Review: *Totalitarian and Authoritarian Regimes* by Juan Linz, *West European Politics*, roč. XXIV, č. 1, s. 257-259.
- Sartori, G. (1993): *Teória demokracie*, Bratislava, Archa.
- Sondrol, P. (2007): Paraguay: A Semi-Authoritarian Regime?, *Armed Forces & Society*, roč. XXXIV, č. 1, s. 46-66.
- Zakaria, F. (2005): *Budoucnost svobody*, Praha, Academia.
- Ženíšek, M. (2006): *Přechody k demokracii v teorii a praxi*, Plzeň, Aleš Čeněk.